

Hans Christian Cornelius Mortensen – ringmærkningens opfinder

BENT JAKOBSEN

Fugle havde fået ringe om benet før, men skolelæreren H. Chr. C. Mortensen fra Viborg var den første, der satte individuelt nummererede ringe på fugle og dermed påbegyndte videnskabelig ringmærkning. Dette lille portræt af Mortensen er hovedsagelig et uddrag af Knud Oldendows bog om 'Fugle-Mortensen fra Viborg' og begynder med en situationsberetning fra hans første skoledag som naturhistorielærer i Viborg.

Eleverne sad spændte i naturhistorielokalet. Døren gik op, og ind trådte en høj, kraftig og rank skikkelse med et livfuldt blik bag de mørke brilleglas. Deres nye lærer spurgte venligt "Har I nogen lektier for til i dag?" En fra klassen svarede "Vi har om rovfuglene." Læreren gik hen til fugleskabene, fandt en udstoppet Musvåge og stillede den på bordet. Han vinkede af en af de største drenge og sagde til ham "Kan du beskrive mig den fugl, du

ser der?" Drengen så lidt forvirret på fuglen og sagde "Den har et krumt næb." Øjeblikkelig greb læreren et stykke kridt og tre sekunder efter havde han på tavlen tegnet en Klyde med opadbøjet næb. "Er det sådan den ser ud?" "Nej" svarede drengen, "næbbet er bøjet nedad." Han havde næppe talt ud, før læreren ved siden af Klyden havde tegnet en regnspøve. "Ser den sådan ud?" "Nej, det er kun overnæbbet, der er krummet nedad." Hurtigt fandt

læreren et udstoppet Korsnæb frem. Læreren var Hans Christian Cornelius Mortensen, og på denne måde lærte han eleverne at åbne øjnene, at iagttage og give en nøjagtig beskrivelse.

Fugletrækkets gåde

Allerede i Det Gamle Testamente og hos Homér finder man vidnesbyrd om den store interesse og den dybe mystik, fuglenes vandringer var omgivet af. Om sommeren så man mange fuglearter, men om vinteren var der meget mere øde. Eller også oplevede man de store træknætter med mængder af lyde og vingesus i natten, og man ængstedes for 'den vilde jagt'. Man så skarer af fugle komme den ene dag og forsvinde den næste.

I 1600- og 1700-tallet var den almene mening, at fuglene lå i dvale på bunden af søerne sammen med fisk og frøer. Her havde de så et græsstrå i næbbet, så de kunne få luft. Man havde jo selv set, hvorledes de fløj ind mellem sivene og forsvandt. Selv den berømte naturforsker Linné udtalte i 1748 i en af sine forelæsninger: "Det siges at svalerne om vinteren ligger på søbunden, hvilket også er observeret." For at komme denne overtro til livs udsatte den svenske naturhistoriker, professor C.J. Sundevall, en præmie for tilvejebringelsen af en levende svale, bevislig hentet op fra bunden af en sø. Pengene kom aldrig til udbetaling.

I 1800-tallet foretoges flere forsøg med mærkning af fugle med en ring om halsen eller om benet, et brev bundet til vingen el. lign. I 1835 blev der ved Danzig skudt en Blisgås med et messinghalsbånd, som bar følgende indskrift: "Huis te Baak by Zutphen in Gelderland 1806." Dette var en baron van der Heyden, der forsøgte at tæmme vilde ænder og gæs og forsynede dem med halsbånd for at finde ud af deres alder og træk.

Mortensen påbegynder ringmærkning

Det var denne hændelse, der gav H. Chr. C. Mortensen lyst til at forsøge med mærkning af fugle. I 1890 fangede han et par Stære ved sin bopæl i Viborg. Han forsynede dem med en zinkstrimmel, hvorpå med zinkblæk var skrevet oplysninger om mærkningssted og årstal. Forsøget blev dog hurtigt opgivet, da fuglene generedes af ringen.

I de kommende år faldt prisen på aluminium, og i 1898 fik han af to disciple en Toppet Skallesluger, som tilfældigt var fanget i et fiskegarn. Den blev ringmærket med en ring, som man netop var begyndt at mærke tamhøns med. Mortensen skrev: "Da fuglen let bar ringen, og der oven i købet indløb meddelelse om, hvor den kort efter var skudt, fik jeg lyst til at tage forsøget op i større målestok." I 1899 ringmærkede Mortensen et par flyvefærdige Stæreunger i reden, hvorefter han

havde dem i bur i nogen tid for at se deres reaktion på ringen. Da ringene ikke generede dem, blev de ifølge Mortensens dagbog sluppet fri den 7. juni 1899. Den første ring bar indskriften Viborg 1, og dermed var den videnskabelige ringmærkning påbegyndt.

I efteråret 1899 konstruerede han nogle stærekasser, som han kaldte nappere. Da Stærene i sensommeren vendte tilbage til kasserne, blev de fanget i dette sindrige system, hvor de når de kom ind i kassen kun kunne komme én vej ud, og det var gennem et system af rør, der førte ind i hans hus. Her kunne han så ringmærke dem. Den 28. august 1899 om morgenen gik den første Stær i 'napperen', og i løbet af efteråret indfangede Mortensen i alt 162 Stære, ringmærkede dem og lod dem flyve.

Et specielt menneske

H. Chr. C. Mortensen blev født i 1856. Han studerede medicin, da han mente det ville omfatte zoologiske og botaniske studier. Han opgav dog og foretrak at studere naturhistorie. I 1876 begyndte han at undervise ved forskellige københavnske skoler og fik aldrig taget den afsluttende universitetseksamen. I 1888 fik han sit lærerjob i naturhistorie ved Viborg Katedralskole.

Mortensen havde skarpe og vågne øjne. Af

statur var han kæmpestor, og hans gang var særpræget, glidende og med gungrende skridt. Også hans tøj var specielt med en slags soldater- eller jægersnit. Vesten var uden udringning og knappet helt op i halsen. På grund af alle disse småting fik han tilnavnet Skrub. Han var meget retfærdig og pligtopfyldende. Dette gav ham adskillige uvenner, men også mange venner, og for dem der viste interesse for hans fag, var der ikke grænser for hans hjælpsomhed. Han elskede naturen og en helt anden side som lærer kom frem, når han tog sin klasse med på ekskursioner. Ud af træerne pillede han fingerlange kødfarvede larver, som han kærligt lod krybe rundt på sine lodne hænder. Eller han kunne dyppe hænderne i mudrede grøfter og samle alger, orme eller dynd op. Dengang var det noget helt nyt i undervisningen.

Mange af eleverne og vennerne hjalp ham med ringmærkningen, hvilket resulterede i, at han fik ringmærket rigtig mange fugle. Hans kone, Ingeborg Lemming Mortensen, som underviste i sprogkundskaber, hjalp ham med den megen udenlandske korrespondance i forbindelse med genfund fra udlandet.

Især Mortensens ringmærkning af storkeunger vakte opsigt. Når han kom rundt til gårdene og spurgte landmændene om lov til at ringmærke deres storkeunger på taget, blev han ofte mødt med

mistro. Mange steder frygtede man, at Storkene ikke mere ville vende tilbage til reden, og enkelte ejere spurgte lidt beklemmt, hvor meget det skulle koste; når Mortensen så svarede, at han ingenting skulle have, forøgedes mistroen.

Mortensen skrev en hel manual om ringmærkning af Storke, og han gjorde meget ud af at beskrive, hvordan man kom op på ryggen af stråtaget uden at beskadige det. Han fandt også ud af at dække ungerne til under mærkningen, så de forblev rolige. I sin artikel om mærkede Storke i DOFT 1919 beskrev Mortensen 55 genfund, hvoraf de 18 var fra Afrika.

Til næsten hvert eneste genfund er der tilføjet en lille historie om det.

Andekøjerne

Det, at han havde mange hjælpere, betød, at Mortensen med støtte fra Carlsbergfondet kunne ringmærke fugle mange steder i landet. Ud over Storkene var mange af dem arter, der gav gode genmeldinger, såsom Krikand, Spidsand, Fiskehejre, rovfugle og måger. Således beregnede han sin genmeldingsrate til 6%, og hvis Stærene regnes fra var den helt oppe på 14%. Han skrev i 1912, at det tidligere var angivet, at Musvåger, Glenter, Stære og Hejrer fløj mod sydvest, og nu var det altså også bevist.

De ringmærkede Krikænder og Spidsænder blev især fanget i fuglekøjerne på Fanø. Fuglekøjerne blev normalt brugt i jagtligt øjemed, men Mortensen købte med hjælp af midler fra Carlsbergfondet simpelthen en del af ænderne fri, hvorefter de blev ringmærket og sluppet fri igen. I de perioder, hvor han ikke selv kunne deltage, havde han to hjælpere til at forestå ringmærkningen her. I løbet af tre år blev der mærket 320 Spidsænder, hvoraf 67 (21%) blev genmeldt.

Mortensen var perfektionist, og hver gang han fik besked om en genfundet fugl, sendte han et meget venligt brev til finderens, som han bad svare på en del spørgsmål, bl.a. om ringen havde skadet benet.

5300 ringmærkede fugle

Det var ikke kun den almindelig ringmærkning, Mortensen var ophavsmand til. Han ville meget gerne kunne kende sine lokale Stære fra hinanden, så i 1903 malede han de ringe, han gav de ynglende Stære, så han kunne genkende dem. Malingen blev dog hurtigt slidt, og i stedet lavede han samtidig med ringmærkningen nogle forskelligt formede klip i halefjerene, så fuglene kunne kendes igen. Som han skriver, fjerene bliver jo erstattet af nye inden den lange rejse.

Mortensens ringmærkningsvirksomhed resulterede i alt i ca 5300 ringmærkede fugle og 500 genfund i perioden 1899-1921.

Efter at ringmærkningen i 1899 var startet i Viborg, blev den snart kopieret i andre lande.

Sammen med bl.a. E. Lehn Schiøler var Fugle-Mortensen, som var hans kælenavn, i 1906 medstifter af Dansk Ornitologisk Forening.

I 1919 begyndte det at knibe med helbredet, og Mortensen kunne ikke mere magte ringmærkningen og skrivarbejdet, og han stoppede som lærer. Den 5. marts 1921 skrev han en meget kort artikel om mærkede måger i DOFT, som han indledte med "Da jeg sandsynligvis i nogen Tid ikke vil få Lejlighed til at beskæftige mig med Arkivet til min Mågemærkning..." Han døde d. 7. juni 1921, nøjagtig 22 år efter sit dagbogsnotat om den første mærkede Stær.

Selv om Fugle-Mortensen fulgte fuglene til udlandet, opnåede han aldrig selv at komme ud at rejse. I 1950 besluttede man at markere halvtredsåret for Mortensens første ringmærkninger med en mindeplade i skolen, hvor han havde undervist. Tavlen blev opsat i 1952, på Mortensens dødsdag d. 7. juni; på den står et vers forfattet af Johannes V. Jensen, der selv havde oplevet Mortensen som lærer:

Hans Vid og Sindrighed bar Frugt,
hvorom der gaar i Verden Ry.
Han fulgte Fuglen paa dens Flugt;
selv blev han i den stille By.

Kilder

- Mortensen, H.C.C. 1907: Ringfugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 1: 144-155.
Mortensen, H.C.C. 1909: Fangst af Stære til Mærkning. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 3: 85-100.
Mortensen, H.C.C. 1911: Meddelelse om nogle Ringfugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 5: 115-119.
Mortensen, H.C.C. 1912: Fra Fuglemærkningsstationen i Viborg. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 6: 98-127.
Mortensen, H.C.C. 1914: Mærkede Spidsænder. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 8: 113-159.
Mortensen, H.C.C. 1920: Mærkede Storke (*Ciconia alba* Briss.). – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 14: 91-156.
Mortensen, H.C.C. 1921: Mærkede Måger. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 15: 47-48.
Helms, O. 1921: H. Chr. C. Mortensen 27. Aug. 1856 - 7. Juni 1921. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 15: 93-97.
Oldendow, K. 1976: Fugle-Mortensen fra Viborg. – Dansk Ornithologisk Central.

Bent Jakobsen
Thorsvej 13, 6840 Oksbøl